

ТМ	Г. XXXVI	Бр. 1	Стр. 117-134	Ниш	јануар - март	2012.
----	----------	-------	--------------	-----	---------------	-------

UDK 316.62 (497.11)
Прегледни чланак
Примљено: 19.03.2010.

Драгица Лазић
Универзитет у Београду
Факултет политичких наука
Београд

АКТУЕЛНИ СТАНДАРД ЦИВИЛИЗОВАНОГ ПОНАШАЊА У СРБИЈИ

Апстракт

Од XVI века на овамо почиње интензивније обликовање правила лепог понашања, и траје све до XIX века, када настаје модел понашања, који се уз извесне промене одржава и данас. Обликовање понашања се кретало у правцу веће контроле афеката, а механизми контроле од спољашњих притисака и друштвене контроле коју су појединци и групе наметали једни другима, до самопринуде која се спроводи путем механизма унутрашње контроле.

Главни ток овог процеса који се одвијао у Европи, одражавао се и на обликовање понашања и на простору Србије, али су тадашње друштвено-историјске прилике у великој мери утицале на његов интензитет и исходишта.

Достигнут стандард цивилизованог понашања у XX веку одржава се уз извесне промене и значајна одступања у правцу либерализације понашања. Осим овог доминантног правца либерализације понашања, у Србији су присутни и рецидиви образаца понашања из прошлости, као и конзервативизам у одређеним облицима понашања и друштвених односа.

Кључне речи: цивилизовано понашање, Србија, либерализација понашања, сексуалност, агресивност

ФОРМИРАЊЕ СТАНДАРДА ЦИВИЛИЗОВАНОГ ПОНАШАЊА У ЕВРОПИ И НА ПРОСТОРУ СРБИЈЕ ДО XIX ВЕКА

Обликовање норми цивилизованог понашања током историје било је одређено владајућим друштвеним односима и актуелном

структуром друштва. Промене у понашању настајале су у вези са променама у начину живота, друштвеним односима и структуром друштва, и биле су повезане са променама психичке структуре појединаца.

Од ренесансе на овамо, тачније од XVI века када почиње интензивније обликовање правила лепог понашања, па све до XIX века, када настаје модел понашања који се уз извесне промене одржава и данас, обликовање понашања се кретало у правцу све веће контроле афеката, а обликовало се уношењем осећања стида и нелагодности који се везују за одређене врсте понашања. Механизми контроле кретали су се од спољашњих притисака и друштвене контроле, до самопринуде која функционише као унутрашњи механизам контроле.

Временом се све већи део понашања потискује у приватност, а подела на јавну и приватну сферу добија све оштрију границу.

Анализу сложеног историјско-социолошког и психолошког процеса, којим су се структуре личности појединаца и структуре друштва као целине нераздвојно мењале и развијале, обликујући стандард цивилизованог понашања, у делу *„Процес цивилизације – социогенетичка и психогенетичка истраживања“* описао је Норберт Елијас (Elijas 2001). Наглашавајући да је цивилизација заправо процес у коме долази до замене једног друштвеног стандарда другим, Елијас истиче да „цивилизовано“ и „нецивилизовано“ нису вредносно супротстављени појмови, већ различити ступњеви развоја друштва који још увек траје.

Читав овај процес обликовања правила лепог понашања који се одвијао у Европи, имао је свој ток и на простору Србије, али су тадашње друштвено-историјске прилике у великој мери утицале на његов интензитет и исходишта.

Свакодневни живот Срба под османском влашћу одвијао се у оквиру османских закона. Статус немуслиманских поданика био је одређен шеријатом, и кануном - световним законом произашлим из султанове воље. Приватни живот био је под снажним обручем државе и спроводио се путем закона и моћног бирократског апарата. Живот, лична слобода и имовина били су заштићени, али су условљени прихватањем подаништва и поштовањем државе. Срби су имали право да говоре споственим језиком, користе своје писмо и исповедају своју веру. Пред османским судом могли су да говоре својим језиком, подносе документа написана на свом језику, а држава им је обезбеђивала и сталног судског тумача (Фотић 2005, 44). Приликом верских обреда, венчања и сахрана, муслиманска заједница није смела да се узнемирава пренаглашеним истицањем верских симбола. Визуелна доминација ислама, као владајуће религије, одражавала се и у условима становања, облачења и слично. Мушкарцу и жени није било допуштено да живе заједно ако нису били у браку. Према шеријату сексуалност је била искључена из јавног живота. Сваки сексуални однос мушкарца и жене изван брака био је строго кажњив, и

сматран блудним, осим ако је у питању био однос између господара и његове робиње. Ови шеријатски морални обрасци односили су се у извесном смислу и на немуслимане. Строге шеријатске казне попут бичевања или каменовања до смрти замењене су новчаним казнама, прописаним кануном којим су били обухваћени и немуслимани, мада су казне за њих биле мање, јер се од „неверника“ није очекивало да буду морални узори.

Цивилизацијски модел наметнут у Османском царству у великој мери се разликовао од модела са којим су се Срби сусрели у Хабзбуршкој монархији. Схватања о пасивном грађанству и поданичку свест неговану под Османским царством постепено замењују схватања о активном грађанству и слободи активне присутности у јавној сфери. Ангажовање грађанског сталежа у домену јавне сфере било је мотивисано амбицијом за побољшањем друштвеног положаја појединца и није било усмерено против постојећег режима (Тимотијевић 2006, 66–7). Грађански идентитет, у јавној и приватној сфери, био је усмерен ка потврђивању задобијеног статуса госпде, а крајни циљ постао је прелазак у горњу, племићку класу. Ова амбиција постаје уочљива посебно последњих деценија XVIII века када велики број богатих грађанских породица настоји да обезбеди племићки статус. Томе прилагођавају начин одевања и понашања, уређивање куће и слично. Приватни живот појединца подвргава се овим новим правилима, колико и јавни живот. Бити прави господин значило је усвајање господских манира и у приватном породичном животу. Неговали су се лепо манири у навикама при јелу, начину ословљавања супружника, и односу између полова, начину обављања природних функција. Посебно се развија и однос према приватности, најпре породичној, а касније и личној.

Од XIX века доста тога се променило у обликовању норми лепог понашања. Ако посматрамо Европу, можемо приметити да у XX веку достигнут стандард цивилизованог понашања постаје нешто саморазумљиво, као остварен и усвојен стандард понашања који се одржава, али уз промене и одступања у правцу либерализације.

Либерализација понашања је доминантан тренд у коме се крећу и обрасци понашања у свакодневном животу у Србији, али осим тога приметни су и остаци образаца понашања и друштвених односа из прошлости, односно изван конзервативизам.

Међу домаћим ауторима који се баве темом лепог понашања посебно се истиче Душанка Бојичић, дугогодишња просветна радница и председница Друштва за неговање лепог понашања. Осим теоријског рада она је спровела и низ активности којима је покушала да утиче на неговање лепих манира код школске деце, али и јавних личности, пре свега политичара. Душанка Бојичић се годинама залаже да предавања о лепом понашању постану обавезан предмет у основним школама, јер сматра нелогичним да се владање деце оцењује,

уместо да се предаје.¹ Душанка Бојичић је аутор бројних књига о лепом понашању, као што су: „Буквар лепог понашања“, „Пословни бонтон: са кодексом понашања“, „Буквар понашања у цркви“, „Култура лепог понашања: књига за свакога“, „Култура пословног понашања“, „Како бити дама, како бити џентлмен“, „Бонтон у сексу“, „Буквар понашања у саобраћају“, „Антибонтонци“, „Понашати се лепо, жашто да не?“, „Култура понашања јавних личности: посланика, политичара и функционера“.

АКТУЕЛНИ ОБРАСЦИ ЛЕПОГ ПОНАШАЊА

Правила лепог понашања интензивно су обликована на простору Европе у периоду од XVI до XIX века. Након тога наступа фаза у којој се, уз извесне промене, одржава достигнути стандард. Преобликовање свакодневног понашања и даље траје, и оно је средство друштвеног разликовања, али након тог периода више нема улогу и значај као до тада. Друштвене дистинкције се све више заснивају на новцу, а мање на разликама у лепим манирима и понашању. Оно што људи производе и постижу постаје важније него облици њиховог понашања. Ове принципе донело је са собом грађанско друштво (Elijas 2001, 165).

Рађање грађанског друштва обележила је борба за проширење људских права и слобода. Либерализација на политичком и социјалном плану допринела је и томе да се вековима грађени стандарди друштвено прихватљивог понашања постепено напуштају и прелазе у заборав. Људи су осетили потребу да се ослободе забрана које су их спутавале и скину ланце конзервативног. За ово друштво у коме друштвене норме постају све либералније, користи се термин *permissive society*. Аспекти у којима долази до промена у овом друштву су: сексуалне слободе, у смислу учешћа у сексуалним активностима које су до тада сматране неприхватљивим, као што су садо-мазохизам, фетишизам или хомосексуалност; слободу приказивања и конзумирања садржаја са насиљем и сценама секса у филмовима, музици, уметности или литератури, док је цензура ових стваралаштава у опадању; и јачање секуларизма уз опадање моћи религијских група. Као пример оваквог друштва наводи се социјална револуција 60-тих година у Европи и Америци, која је донела нов однос према уметности, хомосексуалности, абортусу, смртној казни; као и попуштање оданости викторијанским вредностима у Енглеској. У екстремном смислу друштво у коме је све допуштено (*permissive society*), осим захтева да се не чини ништа што би штетило или наудило другима, задржало би још веома мало моралних норми. Енциклопедија Хатчинсон (*Hutchinson encyclopedia*) одређује појам *permissive society* као друш-

¹ Ко нас је васпитао, тако неваспитане. ДАНАС. 6. октобар 2006, стр. 8.

тво у коме доминира етика толеранције, либерализма и сексуалне слободе.² О концепту оваквог друштва говори Алан Петигни (Alan Petigny) (2009) у књизи “Permissive society, America, 1941-1965”, у којој приказује како је у овом периоду традиционални морални оквир почео да попушта у правцу мање ауторитарног приступа моралним питањима, што се види кроз опуштенији донос према одгоју деце, јачању улоге жене у приватној и јавној сфери, слободније сексуалне ставове, раст интересовања за модерну психологију и истовремено опадање утицаја религије на живот Американаца.

Двадесети век се суочио се са реалношћу у којој дуго стварани модели лепог понашања постају конзервативни са становишта новооткривених слобода. Појединци и друштво у целини осетили су потребу за разоткривањем тајни скриваних од очију јавности у сфери приватног живота, и обавијаних велом тајни из разлога стида. Приватност, и све што је вековима потискивано у њу постаје јавно изложено, чему су у великој мери допринели и масовни медији, телевизија, штампа, интернет и *reality show* програми.

Достигнути стандард цивилизованог понашања доживљава извесна одступања у правцу либерализације понашања у Европи у XX веку. За актуелне образце понашања у јавном и приватном животу у Србији, такође се може рећи да показују промене у правцу либерализације, али осим овог општег тренда постоје и извесни изузеци. У појединим случајевима актуелни облици понашања дају слику недовршеног процеса цивилизовања. Присутно је и доста контрадикторности, негде је приметна равнодушност и навикнутост на слободу у испољавању интимности у јавној сфери која долази са модерним животним навикама, негде се опомиње на лепо понашање, што говори о неиспуњеном стандарду који се жели постићи, а у појединим сегментима још увек влада дубоки конзервативизам.

Однос према сексуалности и нагости тела

Када се тридесетих година XX века у Србији појавила књига Александра Костића „Полни живот човека“ изазвала је веома негодујуће реакције, посебно јер се на веома експлицитан начин, иако са научног становишта, бави људском сексуалношћу, сексуалним навикама, са цртежима који приказују анатомију мушких и женских репродуктивних органа и описом правилних и неправилних навика у сексуалном животу. Књига прати полни живот човека од његовог сазревања до престанка. Прва глава књиге говори о полним органима, анатомији и физиологији мушких и женских полних органа и њиховој правилној хигијени. Друга глава говори о полном сазревању и пубертету, трећа о полним нагонима, четврта о зрелом полном живо-

² *Hutchinson encyclopedia online*, <http://encyclopedia.farlex.com>, 02. фебруар 2010.

ту и полном односу са описима положаја у сношају, о полној немоћи и вештачком оплођењу, а последња о престанку полног живота. У предговору књиге аутор као да, очекујући негативне реакције читалачке јавности, оправдава бављење овом темом и каже: „...сваки поштен човек мора устати против лицемерског тврђења да је наш полни живот стидан и грешан и да се због тога о њему уопште не сме говорити“ (Костић 1932, III), и у наставку истиче:

„Свачије поштење се против тога мора најенергичније бунити када знамо да здрав полни живот представља стожер среће и благостања како појединца тако и заједнице у којој он живи. Ако многи данас још немају храбрости да то признаду – мада сви то у души осећају – нека бар не замерају оним који за то имају храбрости и који су за то позвани“ (Костић 1932, III).

Костић још додаје да су (*прим.аут.* још у то време) почели процеси који незадрживо шире знања о полном животу, али да та обавештења нису увек правилна, тачна и морална. Његова намера је била да, у сврху давања правилних обавештења, пренесе своја знања стечена у медицини и двадесетогодишњем проучавању полног питања.

Данас смо склони да, с једне стране, карактеришемо наше друштво као још увек конзервативно, што се види у исказаним ставовима у бројним анкетама јавног мњења, али и у јавним излагањима социолога, теоретичара друштва, културе, историје, психологије и слично. С друге стране, у јавном животу постоји извесна отупелост на бројне рекламне садржаје са сексуалним набојем. Поред билборда са полунагим и нагим манекенкама пролазимо немарно, листамо насловне странице жуте штампе са обнаженим естрадним уметницама без имало непријатности, чак са великом радозналешћу и потребом да завиримо у што приватнији и интимнији део њиховог живота и бића. Навикнутост на ове садржаје подстакла је у великој мери и маркетиншка индустрија која је оборила све табуе. Пред њом ништа није ни свето, ни тајно. Не изазива нам непријатност чињеница да обнажен стомак труднице краси рекламу за животно осигурање, што је била садржина једног од билборда у Вишњичкој улици у Београду.

Не само обнажене груди, већ и наго тело у потпуности, често можемо видети на рекламама. Таква је рецимо и реклама на којој потпуно нага манекенка рекламира електричне сијалице са алузивном поруком „*Скините мрак*“. С обзиром да су бројне, овакве рекламе, билборди, насловне стране часописа, не изазивају толико негативне ни шокантне реакције, већ више извесну дозу равнодушности, необазирања и визуелне засићености.

Иако је некада била табу, посебно у сеоским срединама у Србији, трудна жена се не појављује само као мотив на рекламним билбордима, догађало се и да телевизијски програм воде жене у одмаклој трудноћи, што се могло видети на Телевизији Б92 у случају водитељке временске прогнозе, или водитељке Дневника на Јавном сервису РТС.

Не само трудноћа, већ и дојење, одувек је било скривано од погледа и очију јавности. Насупрот томе, удружење „Родитељ“ је поводом Светске недеље дојења, 4. августа 2008. године, промовисало дојење као најздравији начин исхране беба, истовремено подстичући жене да доје децу на јавном месту, истичући да је ова навика веома присутна у развијеним земљама где је уобичајно видети жену да доји на јавном месту. Представници овог удружења, Србију виде као још увек конзервативну земљу у овом погледу, јер се овај чин се у нашем друштву углавном доживљава као прелазак границе јавног укуса. Обнаживање мајке која доји углавном са повезује сексуалношћу и сматра непримереним, па наилази и на негативне реакције околине, сматрају представници удружења „Родитељ“.³

С друге стране, нисмо нимало затворени за новотарије попут сајма секса и еротике, који је први пут одржан у мају 2005. године, на Београдском сајму, под називом *Hot fair*. Увођење ове врсте међународног сајма руководиоци су правдали потребом за праћењем модерних токова у представљању сајамских садржаја, али ни комерцијални фактор није био занемарен, будући да је сајам еротике који је годину дана пре тога одржан у Будимпешти окупио велики број заинтересованих из Србије, као и грађана држава у региону. Законских ограничења за ову врсту манифестација није било, али нека ограничења су ипак постојала. Улаз није био дозвољен млађима од 18 година, а и у оквиру сајамских садржаја није било могуће приказивање сцена експлицитног секса. На основу истраживања које је у то време обавила агенција *Strategic marketing*, дошло се до занимљивих резултата. Чак 89 % мушкараца и 61% жена сматрало је прихватљивом ову манифестацију и изјаснило се да нема ништа против оваквог сајма. У групи оних који су се изјаснили против ове манифестације, више од 50% није знало да каже зашто заступа овакав став, само је 10% истакло да је то некултурно и бесмислено, 6% је одговорило да је ово Балкан и да су наша морална начела још увек доста другачија и конзервативнија, док је 4 % сматрало да ће то лоше утицати на младе, а само 3% је нагласило да је то приватна ствар и да је не треба комерцијализовати.⁴ Од када је основан, 2005. године, Београдски Сајам еротике одржава се једном годишње, а 2009. године није одржан, како су организатори навели, због економских разлога. Разлози нису били морални узор понашања.

Ипак, када је реч о правима и слободама сексуалних мањина, грађани Србије показују знатно мањи степен толеранције према испољавању овог облика сексуалности. Према истраживању става јав-

³ Дојење на јавном месту реткост. <http://www.b92.net>. 4. август 2008.

⁴ Брашанац, М. У мају стижу порно звезде. ПОЛИТИКА. 6. април 2005, стр. 12.

ног мњења према хомосексуалности које је током фебруара 2008. године спровео Центар за слободне изборе и демократију (ЦеСид) дошло се до података да се чак 70% испитаних изјаснило да хомосексуалност сматра бољешћу, само 17% се није сложило са тим ставом, док се 13% изјаснило да нема став о томе. Занимљиво је такође да се већина испитаника, 67%, слаже са ставом да је хомосексуалност иманентна свим друштвима и да није нова појава, само да се раније крила, а да се данас више јавно говори о томе.⁵ Дакле, признаје се да хомосексуалност постоји одувек, али да се сада о њој више говори у јавности. Ипак, чак 53% испитаника се не слаже са ставом да треба да постоје места која су јавна и доступна за дружење хомосексуалаца, а геј параде се сматрају непожељним код скоро три четвртине испитаника. Хомосексуалност се види као појава која треба да остане у домену приватног чије је јавно иступање неприхватљиво. У прилог овом податку иду и чести напади на сексуалне мањине приликом њиховог јавног окупљања. У септембру 2008. године група маскираних младића напала је учеснике Квир фестивала одржаног у Београду. Исто тако, познате параде поноса у Србији нису имале подршку јавности. Први покушај одржавања геј параде, у јуну 2001. године завршен је инцидентима, тако што су навијачи београдских спортских клубова и припадници десничарских организација претукли неколико учесника. Друга геј парада, заказана за јул 2004. године, отказана је из безбедносних разлога. Геј парада која је била планирана за 2009. годину, такође је отказана, јер је пред само одржавање изостала подршка државних органа у обезбеђивању могућности за одржавање овог скупа на жељеној локацији организатора.

Вредно је споменути још један пример забране уплива сексуалности у јавни, у овом случају академски живот. Трибина под називом „Стигматизација сексуалних радника“, која је била заказана на Филозофском факултету у Београду у октобру 2008. године, отказана је. Декан Факултета је одлуку о отказивању трибине образложио тиме што није било предвиђено да трибина има академски карактер. Наиме на трибини је требало да предавање одржи Венди Винегрет, која је америчка проститутка, а не психолог или антрополог. Декан Александар Костић, додао је у образложењу и то да је Србија још увек конзервативна средина којој контроверзе овог типа нису потребне.⁶

Истовремено, у истој Србији, тачније у Зајечару, у послати-

⁵ *Предрасуде на видело – Хомофобија у Србији*. Извештај о истраживању јавног мњења о ЛГБТ популацији, истраживање спровео Центар за слободне изборе и демократију (ЦеСид), фебруар-март 2008, <http://www.stopdiskriminaciji.org/arhiva/istrazivanje-gsa-predrasude-na-videlo-homofobija-u-srbiji>. 12. април 2009.

⁶ *Чистуници и конзервативци*. ВРЕМЕ. 30. октобар 2008, стр. 9.

чарници „Мис“, производе се такозване секс-торте.⁷ Торте се припремају у облику женских груди, украшених бисерном огрлицом од шећера, док се брадавице праве од најфиније чоколаде. Специјалитети су и торте у облику бутина са чипкастим подвезицама или женске „позадине“ у танга доњем вешу. Власница посластичарнице истиче да ове торте купују и жене и мушкарци, млађи али и старији, а наручују се свим поводима, за нову годину, као честитка за рођендан, годишњицу и слично. Ипак, има и оних купаца који наруче секс-торте, али их је срамота да их изнесу из посластичарнице. У тим случајевима супруг власнице посластичарнице их пренесе до аутомобила купца.

Интересантан је још један пример манипулације сексуалношћу у рекламирању производа, који је изазвао негативне реакције јавности. Када се у септембру 2008. године појавила реклама за чоколадицу „Kidy“ са манекенком и дечаком у лифту, изазвала је бројне контроверзе. Наиме, у реклами ништа није експлицитно приказано, само подигнута обрва дечака који „одмерава“ сапутницу, и „обећавајући“ осмех манекенке. Шта се догађало у лифту између неколико спратова реклама не приказује. Завршна сцена рекламе приказује дечака замрљаног чоколадом око уста и раскопчаном кошуљом, док манекенка излази из лифта. Маркетиншки стручњаци различито су реаговали на ову рекламу. Једни су сматрали да осим жељног ефекта рекламних кампања, који се могу мерити кроз куповину производа, ипак треба увести регулаторно тело које би процењивало да ли рекламе задовољавају одређене стандарде, док су други истицали да је циљ ове, као и већине реклама, био да изазове пажњу и да јој се не може ништа замерити јер се у реклами ништа непримерено није приказало. Заговорници идеје о увођењу регулаторног тела сматрају да постоји отпор, пре свега од оглашивача, који се може према Закону о оглашавању појавити као први кривац, док би други кривац био продуцент. Према речима Саше Гајина, са Правног факултета Универзитета Унион, и једног од коаутора Закона о оглашавању, узроке хаоса на тржишту реклама треба тражити у нерегулисаним законским одредбама у области оглашавања. Гајин истиче да увођење регулаторног тела не би било продуктивно ни ефикасно, већ би најефикасније било законом омогућити ономе ко је погођен рекламом да сам тужи против те рекламе. Ова одредба је била унета у радну верзију Закона о оглашавању, као и право на подношење притужбе од стране невладине организације. Када је Закон дошао до Министарства, ова одредба је избачена, и тиме одузета могућност тужбе свима који би се осетили погођени рекламом, истиче Гајин.⁸ Могућност реаговања остав-

⁷ Марковић, Славица. *Груди, прсте да полижеш*. ГЛАС ЈАВНОСТИ. <http://www.glas-javnosti.rs>. 16. јануар 2009.

⁸ Рокнић, Александар. *Прљава машта гледалаца или злоупотреба малолетника*. ДАНАС. 1. октобар 2008, стр. 4.

љена је Министарству за туризам и услуге, које спроводи надзор над применом закона.

Држава настоји да регулише уплив испољавања сексуалности у јавној сфери, а посебно порнографску индустрију, правно-законским оквиром. Према одредбама Закона о оглашавању чланом 36. овог Закона, забрањено је оглашавање са порнографским садржајем, осим у порнографској штампи. Исти члан предвиђа забрану емитовања порука које нису порнографске, али упућују на порнографију (хот-лајн, огласна порука за порнографске часописе и филмове) осим у периоду од 00 до 05 часова, забрањено је и оглашавање које упућује на порнографију у специјализованим телевизијским и радио програмима за малолетна лица, као и у телевизијским и радио програмима, који се емитују у наведеном временском периоду, а намењени су малолетним лицима. Члан 36. такође забрањује да порнографска штампа на насловној и последњој страни садржи порнографску огласну поруку. Члан 39. предвиђа забрану приказивања сексуалног узнемиравања као прихватљивог, пожељног и уобичајеног друштвеног понашања. Чланом 40. одређено је да се малолетна лица млађа од 16 година не смеју у огласној поруци доводити у везу са сексуалношћу, а мушкарци и жене не могу се у огласној поруци приказивати као деца и девојчице са сексуалним одликама одраслих.⁹

Однос према обављању природних функција

Када говоримо о друштвеним или законским нормама којима се обликује понашање у вазу са обављањем природних функција, интересантан је пример од пре неколико година када су градске власти у Смедереву покушале да утичу на преобликовање непријатне навике пљувања на јавном месту. Наиме, градским прописима уведена је забрана пљувања на јавним местима, а биле су чак ангажоване и екипе градских инспектора који су, опремљени фотоапаратима у сврху прибављања доказа о учињеном прекршају, контролисали спровођење ове норме.

У смислу односа према природним функцијама има још примера који друштвеном нормом опомињу на пристојно понашање. Неки су настали много раније, а данас остају као подсећање на то како су се норме лепог понашања систематски преносиле. Такав је вишејезични натпис „Не сме се пљувати у колима“ у познатом возићу „Тира“, који је данас туристичка атракција на Мокрој гори. Натпис сличне садржине налази се некада у свим купеима и на станицама некадашње Југословенске железнице, као и забране у смислу „Не пљуј на под“ које су биле истакнуте на јавним местима, а још поне-

⁹ Закон о оглашавању, Службени гласник РС 79/05.

где се и данас могу наћи реликти овог утицаја на обликовање понашања у јавном животу.

Иако се и даље поштују основни стандарди да се природне потребе обављају у посебним хигијенским деловима куће, купатилима, и још увек су везане за атмосферу кућне приватности, све су чешћи искораци у јавни простор. Осим у друштвено прихватљивој форми, у смислу коришћења јавних тоалета на радном месту, аутобуским станицама, стадионима, ресторанима, и слично, постоје и чести примери друштвено неприхватљивих форми, у смислу коришћења ходника, лифтова или улаза у стамбене зграде, у ове сврхе.

Данас се, уопште, на обављање природних потреба у знатно мањој мери гледа као на нешто о чему је непријатно причати или на шта не би требало асоцирати. Захваљујући, још једном, рекламној индустрији која треба да оправда и одржи хиперпродукцију, на телевизијске канале, у новине, и на билборде, доспевају рекламе за бројне хигијенске производе у којима се без осећаја стида приказују сцене из тоалета или сцене вршења нужде. Иако приказ није у потпуности непосредан, извесна граница постоји, њихова асоцијативна моћ је изразита. Рекламирали производи се продају под паролом неприкосновеног ауторитета хигијене и здравља. Тако рецимо, да бисмо постигли чистоћу и пријатан мирис у купатилу морамо користити посебна средства за чишћење и освеживаче, а ради уверљивости у ефикасност тих средстава камера крупним планом приказује унутрашњост wc шоље и места где све бактерије могу обитавати. Приказују се и сцене у којима на примеру једне рекламе дечак седи на wc шољи и врши нужду, симулирајући осећај непријатног мириса, док мама долази и доноси спасоносни освеживач. У једној од последњих, у низу реклама за освеживаче тоалета, дечак инсистира код своје маме да оде у тоалет код своје другарице и тамо обави нужду, зато што њен тоалет има лепо мирише, уз све то више пута се без устручавања користе директни термини који говоре о којој је тачно врсти нужде реч. Проблем је решен тиме што мама купује освеживач и решава непријатност којој би била изложена да је морала изаћи у сусрет синовљевој жељи да обави нужду, не у свом, већ у тоалету своје другарице. На овај начин имамо помало конфузну поруку. Она нам с једне стране говори да је лепо да будемо чисти и да треба да угушимо непријатне мирисе, као што је случај са првом рекламом, уз додатак који опомиње да обављање нужде припада приватној сфери, као у случају друге рекламе, али се с друге стране ти леви манири губе у оба случаја самим начином приказа ових ситуација, односно оним што се види и чује у реклами. Непријатност не изазива реклама која приказује ове сцене, али ако вам купатило не мирише на боровину, онда не поштујете лепе манире. Из ових примера прилизи да граница између пријатног и непријатног није више тако крута, већ полупропустљива.

Понашање за столом и навике при јелу

Када посматрамо актуелне навике у понашању за столом, може се приметити да се, бар судећи по основу понашања на јавним местима као што су ресторани, мензе и слично, основни манири поштују. У свакодневном животу се користи основни есцајг, нож, виљушка, кашика, без претивања у броју прибора. Правила коришћења прибора при јелу, нож и кашика у десној руци, виљушка у левој, коришћење салвете, и правило да се не гризе комад или кришка хлеба, већ да прстима ломи део по део, приказују општи стандард цивилизованог понашања када је реч о о понашању за столом. Стандард се сигурно не примењује подједнако, и сигурно да постоје мање разлике у урбаним и сеоским срединама, као и међу имућним и сиромашнијим деловима становништва. Услови и прилике диктирају мања или већа одступања. Исто тако, на свечаним ручковима, вечерама и слично, есцајг који се користи као и манири при јелу, формалнији су, док су прилике вероватно мање формалне када се обедује у кућном амбијенту.

Интересантне су и нове навике при јелу. Недостатак времена и стална урбаност, остављају мало простора за неговање посебних ритуала при јелу. Обедовање је све мање везано за атмосферу породичног дома. Често се жаргонски речено „једу с ногу“, или „на брзину“, на улици, односно на местима као што су „fast food“ киосци. Посебну посланицу представљају киосци са специјалитетима са роштиља који неретко послуже и као атракција и уживање за госте из иностранства. Није никаква реткост видети људе како једу на улици, а све је већи број кафића у којима се може поручити лагана, односно брза храна, па чак и готова јела.

*Стандард цивилизованог понашања у
испољавању нагона агресивности*

Што се тиче односа према агресивности, приметан је пораст насилног понашања у јавној сфери. Осим колективног испољавања агресивности у ратовима који су обележили 90-те године, иако је забрањено законском нормом, појединачни случајеви насиља присутни су у јавној сфери у бројним облицима. Последњих неколико година као изразити друштвени феномен и проблем јесте вршњачко насиље међу тинејџерима. У мају 2008. године тринаестогодишњу ученицу пиротске основне школе, пуних осам сати злостављале су четири школске другарице, у стану једне од њих. Другарицу злостављане девојчице приморале су да све то снима мобилним телефоном, а снимак се веома брзо нашао и на интернету. Насиље у школама постоји и према професорима, као што је био случај у мају прошле године када је ученик првог разреда Средње техничке школе у Срем-

ској Митровици, због лоше оцене из хемије, претукао предметну професорку, у току школског часа.

Као посебна појава издваја се и насиље навијачких група, затим родно засновано насиље које, иако је присутно од давнина, сада пуни рубрике црне хронике у дневној штампи, скоро подједнако као и обрачуни криминалних група. Случај „Црна река“, из прошле године, обелоданио је да се физичко кажњавање – „батинање“ користи и као метод лечења зависника у Духовно-рехабилитационом центру надомак Новог Пазара.

Штампани и електронски медији, као и све новији облици комуницирања путем интернета и мобилних телефона преносе и репродукују насиље из реалног живота. Под руку са овим појавама иду акциони филмови и бројне компјутерске игрице пласиране у виду забаве. О интензитету њиховог утицаја на понашање појединаца све више говоре стручњаци, психолози и социолози. Сматра се да је насиље у медијима на трећем месту међу чиниоцима који изазивају агресивно понашање код деце, одмах после породичног и друштвеног окружења. Медијски садржаји који приказују насиље (саобраћајне несреће, убиства, хапшења, самоубиства, освете, било као прилози у вестима или садржај филмова и компјутерских игрица) утичу на то да се код деце развија толеранција на насиље, оно им мање смета, лакше губе саосећање са онима који пате, свет све више виде као насилан, а конфликтне ситуације ће пре покушати да реше насиљем уместо конструктивним и мирољубивим путем.

Када говоримо о облику агресивности, који у смислу монопола над физичком принудом спроводи држава – односно о извршењу смртне казне, може се истаћи позитивна чињеница да је Република Србија као чланица Савета Европе потписала и ратификовала Европску конвенцију о људским правима и основним слободама и пратеће протоколе, који су тиме постали део правног система наше земље (Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, измењене у складу са Протоколом број 11, Протокола уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, Протокола број 4 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода којим се обезбеђују извесна права и слободе који нису укључени у Конвенцију и први Протокол уз њу, Протокола број 6 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода о укидању смртне казне, Протокола број 7 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, Протокола број 12 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода и Протокола број 13 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода о укидању смртне казне у свим околностима. Службени лист СЦГ – Међународни уговори 9/2003, 5/2005, 7/2005-испр.). Протокол 13 односи се на укидање смртне казне, што је предвиђа чл. 1, док се чл. 2.

и чл. 3. забрањује одступање (на основу чл. 15. Конвенције) или стављање резерви (на основу чл. 57. Конвенције). У уводном делу Протокола каже се да државе чланице Савета Европе, и потписнице Протокола доносе протокол: „Уверене да је право свакога на живот основна вредност у демократском друштву и да је укидање смртне казне од суштинске важности за заштиту овог права, као и за потпуно признавање урођеног достојанства свих људских бића.”

Примери нецивилизованог понашања у јавном животу

Као посебну врсту нецивилизованог понашања у јавном животу социолози истичу примитивизам који влада међу политичарима у Србији. С обзиром да су много више присутни у медијима него друге јавне личности, они свој примитивизам преносе на остали део друштва, као облик друштвено прихватљивог понашања. Овај примитивизам чине псовке, непристојности у међусобним обраћањима и односу, позивање на насиље, претње насиљем и величање злочина, истиче професор на Филозофском факултету у Београду, Драган Попадић и додаје да се примитивизам из поља политике лако прелива у све друштвене односе.¹⁰ Оно што посматрамо временом престаје да се доживљава као примитивно и постаје друштвено прихватљиво понашање.

Коментаришући ову појаву, Душанка Бојичић, дугогодишњи просветни радник и председница Друштва за неговање лепог понашања, као лоше манире политичара у Србији посебно је издвојила недоследност, охолост, недостатак правичности, сталожености и скромности.¹¹ Према њеним речима, ни посланици у Народној скупштини Србије нису најбољи узор лепог понашања. За време седница они читају новине, чачкају нос и зубе, спавају, чешу се, клибере, вичу, псују и међусобно се вређају. Неретко, они су својим понашањем промотери насиља и агресивности. Верујући да су народни посланици и чланови Владе представници народа и да је њихово понашање у јавности од посебног значаја, Душанка Бојичић је у децембру 2005. године Народној скупштини упутила и званичну понуду за бесплатан десеточасовни курс лепог понашања.¹² Овај позив остао је без одговора. У септембру 2007. године поделила је народним посланицима у Скупштини приручник под називом „*Култура понашања јавних личности*“ који говори о томе како треба да изгледа и да се опходи народни посланик.¹³

¹⁰ *Политичари као промотери примитивизма*. <http://www.b92.net>. 19. мај 2008.

¹¹ Михаљевић, Игор. *У згради духа живетицу приземљу*. ДНЕВНИК. 1, 2. и 3. мај 2008, стр. 5.

¹² *Где не могу патике, пролазе опанци*. <http://www.nuns.rs>. 22. фебруар 2006.

¹³ *Бонтон за посланике*. БЛИЦ. <http://www.blic.rs>. 23. септембар 2007.

ЗАКЉУЧАК

Општи тренд цивилизовања понашања који се одвијао у Европи од XVI до XIX века, а кретао се у правцу све веће контроле афективног понашања, у свом специфичном облику, у складу са друштвеним и историјским приликама, одвијао се и у Србији.

Усвојени стандард који је у XX веку почео да се мења кроз разна одступања, у правцу либерализације, присутан је и у Србији.

Осим овог доминантног тренда, постоје и бројне контрадикторности. У појединим областима, као да се још увек опомиње на лепо понашање, а у другим влада дубоки конзервативизам. Док је сексуалност, бар када је у питању хетеросексуална оријентација, је у великој мери ослобођена стега конзервативизма, највећи део популациј сматра испољавање других облика сексуалности неприхватљивим. Нагост тела, рецимо, није шокантна, када је део рекламних производа, на билбордима, модним и другим врстама часописа. Па чак и када је мотив модних трендова које виђамо свакодневно на улици, у школи, ресторанима и слично. Ипак, нагост тела, када се доведе у везу са чином дојења, још увек је табу, и није прихватљива у јавној сфери. Приватност и интима другог су нешто што привлачи радознало око и доноси велике тираже жутој штампи, гледаност телевизијским емисијама, и посећеност интернет страницама. Агресивност, која се испољава у јавном животу, није својствена само на овим просторима, али је приметно да је последњих деценија и година постала веома изражена у јавном животу у Србији.

Контрадикторности и конзервативизам у понашању и друштвеним односима, могу се разумети у контексту утицаја два модела која су обликовала понашање у свакодневном животу у Србији до XX века. Реч је о моделима понашања и друштвених односа који су развијени код Срба под османском влашћу, и дела српске етнице у Хабзбуршкој монархији. Утицаји оба модела остали су присутни у одређеној форми и данас, али су савремени токови либерализације понашања оставили главни печат на модел понашања који влада данас.

Доминантан правац којим се креће достигнути стандард цивилизованог понашања у Србији, као и у Европи, јесте ослобађање и попуштање строгих образаца понашања. О овом правцу промена који се креће ка либерализацији и ослобађању конзервативних стега, сликовито говори и судбина Споменика Победник који је симбол града Београда.

Споменик Победник који се данас налази на Калемегдану дело је Ивана Мештровића и симболизује херојство српског народа. Мада је од тренутка настајања било покушаја да се сакрије од очију јавности, споменик је постао један од најважнијих симбола Београда. Споменик је уметнику Мештровићу наручио председник Београдске општине Љуба Давидовић 1912. године, преносећи му одлуку град-

ских отаца да се у част победе изради спомен-чесма на Теразијама.¹⁴ Мештровић је пројектовао монументалну фонтану на тему ослобођења Србије од Турака, у центру базена са водом замислио је петостепени стуб, као симбол петовековног ропства под Турцима, а на његовом врху би стајао Победник као весник великих битака. Мештровић је 1913. године почео са радом, а када је избио Први светски рат скулптура Победника била је отпремљена на ливење у Чешку и тако спасена од уништења. После рата, готов споменик је на Теразије вратио тадашњи председник Београдске општине, али је убрзо био склоњен у једну шупу на Сењаку јер је изазвао оштре критике јавности. Настале су чаршијске приче и расправе по новинама да ли обнављена фигура Победника доликује јавном моралу. У одбрану Мештровићевог дела устали су тадашњи интелектуалци истичући да је то почетак борбе против лажног морала, а за уметност. Београдска општина је одлучила 1928. године да врати Победника, али на Калемегдан. Према речима историчарке Зорице Јанковић, Победник је био постављен на највиши градски бедем на Калемегдану, не зато да се што боље види, већ да се види што мање, чак је око Победника подигнута и ограда како би понешто заклонила од погледа. Постављање споменика изазвало је нову, међународну полемику. Загрепчани и Бечлије били су забринути зашто је наг српски ратник окренут са мачем према Аустрији. Ипак, време и људи демантовали су критике и сумње, потврдили вредност уметничког дела Ивана Мештворића, а Победник је до данас остао на Калемегдану као један од најзначајнијих симбола Београда.

ЛИТЕРАТУРА

- Elijas, Norbert. 2001. *Proces civilizacije, sociogenetička i psihogenetička istraživanja*. Novi Sad i Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Костић, Александар. 1932. *Полни живот човека*. Београд: Пантеон.
- Petigny, Alan. 2009. *Permissive society, America 1941-1965*. New York: Cambridge University press.
- Тимогијевић, Мирослав. 2006. *Рађање модерне приватности*. Београд: Слио.
- Фотић, Александар. 2005. *Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба*. Београд: Слио.

Новински и интернет чланци и други документи

- Брашанац, М. *У мају стижу порно звезде*. ПОЛИТИКА. 6. април 2005, стр.12
- Бонтон за посланике*. БЛИЦ. <http://www.blic.rs>. 23. септембар 2007.
- Чистунци и конзервативци*. ВРЕМЕ. 30. октобар 2008, стр. 9
- Дојење на јавном месту реткост*. <http://www.b92.net>. 4. август 2008.

¹⁴ Лопушина, Марко. *Споменик победио стид*. ВЕЧЕРЊЕ НОВОСТИ. <http://www.novosti.rs>. 23. октобар 2008.

- Где не могу патике, пролазе опанци.* <http://www.nuns.rs>. 22. фебруар 2006.
- Hutchinson encyclopedia online.* <http://encyclopedia.farlex.com>. 02. фебруар 2010.
- Ко нас је васпитао, тако не васпитао.* ДАНАС. 6. октобар 2006, стр. 8
- Лопушина, Марко. *Споменик победио стид.* ВЕЧЕРЊЕ НОВОСТИ. <http://www.novosti.rs>. 23. октобар 2008.
- Марковић, Славица. *Груди, прсте да полижеш.* ГЛАС ЈАВНОСТИ. <http://www.glas-javnosti.rs>. 16. јануар 2009.
- Михаљевић, Игор. *У згради духа живети у приземљу.* ДНЕВНИК. 1, 2. и 3. мај 2008, стр. 5
- Политичари као промотери примитивизма.* <http://www.b92.net>. 19. мај 2008.
- Предрасуде на видело – Хомофобија у Србији.* Извештај о истраживању јавног мњења о ЛГБТ популацији, истраживање спровео Центар за слободне изборе и демократију (ЦеСИД), фебруар - март 2008, <http://www.stopdiskriminaciji.org/arhiva/istrazivanje-gsa-predrasude-na-videlo-homofobija-u-srbiji>. 12. април 2009.
- Рокнић, Александар. *Прљава машта гледалаца или злоупотреба малолетника.* ДАНАС. 1. октобар 2008, стр. 4
- Закон о оглашавању.* Службени гласник РС 79/05.
- Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, измењене у складу са Протоколом број 11, Протокола уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, Протокола број 4 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода којим се обезбеђују извесна права и слободе који нису укључени у Конвенцију и први Протокол уз њу, Протокола број 6 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода о укидању смртне казне, Протокола број 7 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, Протокола број 12 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода и Протокола број 13 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода о укидању смртне казне у свим околностима.* Службени лист СЦГ – Међународни уговори 9/2003, 5/2005, 7/2005-испр.

Dragica Lazić, University of Belgrade, Faculty of Political Sciences, Belgrade

CURRENT STANDARDS OF CIVILISED BEHAVIOUR IN SERBIA

Abstract

From the beginning of 16th century, polite behaviour norms and standards started being formulated more and more specifically, up to the 19th century, when a model of civilized behaviour was formed which, with some changes, survives to our days. Behaviour changes were directed towards a greater control of affects, while control mechanisms changed from external pressure and social control imposed by individuals or groups towards greater self-restriction through mechanisms of internal control.

The main course of this process in Europe was reflected in the behaviour-shaping processes in Serbia, but the social and historical circumstances of the time significantly influenced the intensity and results of that process.

The achieved standard of civilized behaviour was maintained in 20th century, too, but with certain changes and significant deviations towards a liberalization of behaviour. In addition to this dominant course of behaviour liberalization, what can be observed in Serbia are some residues of the past behaviour norms, as well as a certain conservatism in some forms of behaviour and social relations.

Key Words: civilized behaviour, Serbia, behaviour liberalization, sexuality, aggressiveness.